

היחס בין תורה ומלאכה הרב שלמה אנסבכר ז"ל

ראשי פרקים:

1. מחלוקת רשב"י ור' ישמעאל
2. המתח בין פרנסה ללימוד תורה
3. פרנסה וביטחון
4. הצטדקות על ביטול תורה
5. חובת הלימוד של כל אדם
6. לימוד השכלה כללית
7. המשיגים על הרמב"ם

מחלוקת רשב"י ור' ישמעאל

יש כמה שאלות שאנחנו, כלומדי תורה, צריכים לברר לעצמנו, ביחס שבין מצות תלמוד תורה לעיסוק במלאכה ופרנסה:

- האם אדם צריך לשבת וללמוד כל חייו או שיש ענין גם לעסוק במלאכה?
- האם מותר ללמוד 'חכמות חיצוניות' לשם פרנסה?
- האם הציבור צריך לממן לומדי תורה, והאם מותר למי שתורתו אומנותו להתפרנס מזה?

כידוע, יש כמה בחינות בתלמוד תורה: יש לימוד לשם ידיעת התורה, על מנת שאדם יוכל לקיים את המצוות – ויש לימוד לשם לימוד, שאפילו אם האדם יודע את כל התורה

יש עניין לחזור וללמוד שוב¹. על הבחינות האלה נדבר בהמשך בהרחבה, אבל קודם כל נדון ביחס שבין לימוד תורה לפרנסה. "שאל בן דמה בן אחותו של ר' ישמעאל את ר' ישמעאל: כגון אני שלמדתי כל התורה כולה, מהו ללמוד חכמת יוגית? קרא עליו המקרא הזה: 'לא ימוש ספר התורה הזה מפיק והגית בו יומם ולילה' (יהושע א' ח'). צא ובדוק שעה שאינה לא מן היום ולא מן הלילה, ולמוד בה חכמת יוגית"². משמע מכאן שר' ישמעאל סובר שהבחינה של הלימוד לשם לימוד שייכת לכולם, ולא רק לתלמידי חכמים; אבל מצד שני מדובר כאן על לימוד חכמות חיצוניות שלא לשם פרנסה. האם גם כשמדובר בפרנסה ויגיע כפיים סובר ר' ישמעאל שאין לכך מקום אלא ב"שעה שאינה לא מן היום ואינו מן הלילה"?

נאמר בגמרא: "תנו רבנן: ואספת דגנך, מה תלמוד לומר לפי שנאמר: לא ימוש ספר התורה הזה מפיק"³. איך אדם יאסוף את דגנו ויעסוק במלאכה, הרי כתוב 'לא ימוש ספר התורה' – צריך ללמוד כל הזמן. "יכול דברים ככתבן?" האם זה כפשוטו, שאדם צריך ללמוד כל היום, כל החיים? "תלמוד לומר: ואספת דגנך" – משמע שצריך גם להיות חקלאי; "הנהג בהן מנהג דרך ארץ, דברי רבי ישמעאל", דהיינו שלדעתו צריך גם ללמוד תורה וגם לעבוד בשדה. לעומת זאת, "רבי שמעון בן יוחי אומר: אפשר אדם חורש בשעת חרישה, וזורע בשעת זריעה, וקוצר בשעת קצירה, ודש בשעת דישה, וזורע בשעת הרוח, תורה מה תהא עליה?"⁴ – אם אדם יתעסק בכל המלאכות, מתי ילמד? רשב"י בכוונה מפרט את כל המלאכות – חרישה, זריעה, קצירה, דישה וזרייה – כדי להדגיש את העובדה שלא מדובר בעבודה קצרה שלא תפריע ללימוד הקבוע, אלא שזה יתפוס לאדם את כל הזמן. ואם את כל זמנו יקדיש לפרנסתו, איך יהיה תלמיד חכם? אלא ודאי צריך לעסוק בתורה ולא במלאכה כלל. מצד שני, מלאכה מה תהא עליה? מה יהא עם הפרנסה? אומר רשב"י: "אלא, בזמן שישראל עושין רצונו של מקום – מלאכתן נעשית על ידי אחרים, שנאמר: 'ועמדו זרים ורעו צאנכם וגו'' (ישעיה ס"א ה'). ובזמן שאין ישראל עושין רצונו של מקום – מלאכתן נעשית על ידי עצמן, שנאמר: 'ואספת דגנך' (דברים י"א י"ד)".

¹ זהו ההבדל בין נשים לגברים. נשים צריכות ללמוד רק את הדינים שהן צריכות לקיים, אין להן מצוות לימוד לשם לימוד, אבל גברים, אפילו אם הם כבר בקיאים בתורה, יש עניין לימוד לשמה (ראה שאגת אריה סימן י"ב).

² מנחות צ"ט ע"ב.

³ ברכות ל"ה ע"ב.

⁴ לא ברור האם כוונת רשב"י בשאלתו "תורה מה תהא עליה" היא מבחינת הפרט – אתה החורש והזורע תלמד תורה, מתי תקיים "ושננתם לבניך ודיברת בם"? או שהשאלה היא לגבי כלל ישראל: מה יישאר מהתורה, מי יהיו תלמידי החכמים של הדור הבא?

הגמרא ממשיכה: "אמר אביי: הרבה עשו כרבי ישמעאל – ועלתה בידן" – הרבה עשו כרבי ישמעאל, עסקו בתורה וגם בעבודה והצליחו בשניהם; "כרשב"י – ולא עלתה בידן" – הרבה ניסו לעשות כרבי שמעון בן יוחי, ללמוד תורה בלבד ללא דאגה לפרנסה, ולא הצליחו מפני שהגיעו לפת לחם. בהמשך לכך, "אמר להו רבא לרבנן: במטותא מינייכו ביומי ניסן וביומי תשרי לא תתחזו קמאי": אני מבקש מכם, בני הישיבה, אל תבואו אליי בימי הקציר והבציר, "כי היכי דלא תטרדו במזונייכו כולא שתא" – כדי שלא תהיו מוטורדים בענין הפרנסה כל השנה. עדיף שתעבדו בשדות פרק זמן מסוים שיהיה לכם אוכל ופרנסה לכל השנה, ובשאר הזמן תבואו לישיבה ללמוד. כך פוסקים להלכה אביי ורבא, לפחות בזמנם, בזמן האמוראים, שלא לעשות כרבי שמעון בן יוחי.

רבי שמעון בן יוחי לא רואה את המלאכה בתור ערך לכתחילה, אלא בלית ברירה: כיון שצריך פרנסה אין ברירה וצריך לעבוד. לכן, אם הקב"ה מזכה אותך ויש לך פרנסה בלי עבודה, "זכו – מלאכתן נעשית ע"י אחרים" – זו מעלה יותר גבוהה. כידוע, רבי שמעון בן יוחי בעצמו היה אדם מיוחד, שהרי שלוש עשרה שנה היה במערה עם בנו מנותק מכל העולם והקב"ה סיפק לו פרנסתו⁵. בגלל שהיה מדובר במקרה מיוחד, לכן הרבה שרצו לעשות כמותו לא עלתה בידן; ייתכן שמיעוט יכול להקדיש את עצמו רק לתורה, כפי שעשה רשב"י, ומי שיכול ייתכן שצריך לעשות כך – אבל לרוב הציבור לא התאימה הנהגה זו.

בעלי התוספות שואלים בעניין זה⁶: רבי שמעון בן יוחי מסביר ש"כאן בזמן שעושים רצונו של מקום, כאן בזמן שאין עושים רצונו של מקום". כלומר, בזמן שעושים רצונו של מקום – מלאכתך תיעשה בידי שמים ולכן תוכל ללמוד תורה, אבל אם לא עושים רצונו של מקום – אז "ואספת דגנך". לכאורה קשה, הרי פסוק זה הוא חלק מפרשת "והיה אם שמע תשמעו אל מצותי אשר אנכי מצוה אתכם היום"⁷ – ומפורש שמדובר על מצב שעושים רצונו של מקום! אלא, מתרצים התוספות, אכן הם עושים רצונו של מקום, אבל אינם צדיקים גמורים.

מה הכוונה "צדיקים גמורים"? מסביר המהרש"א⁸: שבפרשה הראשונה כתוב: "בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאדך"⁹, כלומר שהאדם עובד את הקב"ה בכל לבבו – בשני יצריו,

⁵ שבת ל"ג ע"ב.

⁶ ברכות שם ד"ה כאן.

⁷ דברים י"א י"ג.

⁸ ברכות שם ד"ה שנאמר.

⁹ דברים ו' ה'.

"ובכל נפשך" – מוכן למסור את הנפש גם "בכל מאדך" – מוכן למסור את כל כספו. אבל בפרשה השנייה כתוב: "ולעבדו בכל לבבכם ובכל נפשכם", ולא כתוב 'בכל מאדכם', כלומר שמדובר על כאלה שאינם צדיקים גמורים, ולכן נענשים בדבר שהוא בממון, שאין מלאכתן נעשית ע"י אחרים¹⁰. על פי המהרש"א משמע שאפילו אנשים ש'עושים רצונו של מקום', מסוגלים ללמוד תורה ולהיות תלמידי חכמים, מסוגלים למסור את הנפש אם צריך, מסוגלים להתגבר על היצר הרע – לא תמיד מסוגלים לקיים 'בכל מאדכם'. בענייני ממונות קשה להם, כסף הם אוהבים – אין להם ביטחון גמור בקב"ה שידאג לכל צרכיהם. 'עושי רצונו של מקום' כאלה, לא יכולים להיות 'כולו קודש'. אם אין לך ביטחון גמור גם בענייני ממון, אתה חייב לחרוש ולזרוע.

המתח בין פרנסה ללימוד תורה

מובא בגמרא: "אמר רבי חייא בר אמי משמיה דעולא, גדול הנהנה מיגיעו יותר מירא שמים, דאילו גבי ירא שמים כתיב: 'אשרי איש ירא את ה' (תהילים קי"ב א') ואילו גבי הנהנה מיגיעו כתיב: 'יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך' (שם קכ"ח ב') – אשריך בעולם הזה וטוב לך לעולם הבא; ולגבי ירא שמים 'וטוב לך' לא כתיב ביה"¹¹. פשוט שמדובר כאן על עמל כפיים עם קיום מצוות, דהיינו שירא שמים המתפרנס מיגיע כפיו גדול ממי מתלמיד חכם ירא שמיים שלא נהנה מיגיע כפיו. עד כדי כך! השבח כאן הוא על העמל כפיים.

מאידיך, במקום אחר בגמרא מובא: "כתיב: 'וברדת הטל על המחנה לילה ירד המן עליו' (במדבר י"א ט'), וכתיב: 'ויצא העם ולקטו' (שמות ט"ז ד'), וכתיב: 'שטו העם ולקטו' (במדבר י"א ח'). הא כיצד? צדיקים ירד על פתח בתיהם, בינונים יצאו ולקטו, רשעים שטו [=הלכו רחוק] ולקטו. כתיב: 'לחם' (שמות ט"ז ט"ו), וכתיב: 'עגות' (במדבר י"א ח'), וכתיב: 'וטחנו' (שם), הא כיצד? צדיקים לחם, בינונים עוגות, רשעים טחנו בריחים"¹². כלומר, הקב"ה סידר לכל אחד את טרחתו להשיג מזון לפי צדקותו: רשעים היו צריכים לטרוח הרבה עד ששיגו מזונם, בינוניים טרוחו פחות וצדיקים לא טרוחו כלל. אנו רואים שבמדבר הנהגה הייתה

¹⁰ יש שמסבירים באופן אחר, שההבדל הוא שבפרשה הראשונה מדובר על יחיד ובשנייה מדובר על ציבור; היחיד יכול לדאוג רק לעצמו ואפילו למסור את כל כספו, אך כשמדובר בעם שלם, חייבים לדאוג לכל – צריך בנאים, נגרים, רופאים, מהנדסים, חקלאים וכו'. עם לא יכול להפקיר את כל נכסיו.

¹¹ ברכות ח' ע"א.

¹² יומא ע"ה ע"א.

דווקא כדעת רבי שמעון בן יוחי¹³; זו הצורה האידיאלית, בדרגה שלפני חטא אדם הראשון, שנתקלל "בזעת אפיך תאכל לחם"¹⁴.

לכאורה קשה – אם הגמרא כל כך משבחת את עמל הכפיים, אז מדוע "בזעת אפיך תאכל לחם" זו קללה? הרי זו בעצם ברכה, שכן 'הנהנה מיגיע כפיו' גדול מירא שמים! לכאורה, אדם הראשון אחרי החטא, שהיה צריך להזיע בשביל לחם, היה במצב יותר טוב ממצבו הקודם, שמלאכים צלו לו בשר והשקו אותו יין¹⁵. באותו אופן, גם אצל בני ישראל במדבר מצאנו שדווקא אי-הטרחה בהשגת האוכל נחשבה למעלה גדולה יותר, שהרי רק הצדיקים זכו לכך, והיו צריכים רק להושיט ידם ולקחת, ואילו הרשעים היו צריכים לשוטט ולטרוח – וזה בניגוד לדברי הגמרא שראינו לעיל, אודות שבח יגיע הכפיים!

תשובה לכך אנחנו מוצאים דווקא באותו עניין, בקשר לחטא הנחש, כמובא בגמרא שם: "תניא, אמר רבי יוסי: בוא וראה שלא כמדת הקדוש ברוך הוא, מדת בשר ודם. מדת בשר ודם מקניט את חברו, יורד עמו לחייו. אבל הקדוש ברוך הוא אינו כן. קלל את הנחש, עולה לגג – מזונותיו עמו, יורד למטה, מזונותיו עמו"¹⁶. לכאורה, איזה קללה זו לנחש, הרי זה דבר טוב שמזונותיו מצויים בכל מקום? אלא, בשם בעלי המוסר והמחשבה מוסבר, על פי המשך הגמרא שם:

"שאלו תלמידיו את רבי שמעון בן יוחי: מפני מה לא ירד להם לישראל מן פעם אחת בשנה? אמר להם: אמשול לכם משל. למה הדבר דומה? למלך בשר ודם שיש לו בן אחד. פסק לו מזונותיו פעם אחת בשנה, ולא היה מקביל פני אביו אלא פעם אחת בשנה. עמד ופסק מזונותיו בכל יום, והיה מקביל פני אביו כל יום. אף ישראל מי שיש לו ארבעה וחמשה בנים היה דואג ואומר: 'שמא לא ירד מן למחר' ונמצאו כולן מתים ברעב, נמצאו כולן מכוונים את לבם לאביהן שבשמים".

¹³ ידועים בהקשר זה דברי החת"ס (בחיזושי לפרק לולב הגזול, סוכה ל"ו ע"א, ד"ה דומה לכושי) לגבי מחלוקת רשב"י ור' ישעמאל, שהעבודה בקרקע בא"י היא מצוה, וכמו שלא יאמר אדם 'לא אניח תפילין מפני עסק התורה', כך לא יאמר 'לא אאסוף דגני מפני עסק התורה'. כלומר, לדעתו גם רשב"י יודה שלעבודת האדמה בארץ ישראל יש ערך עצמי, ויש לה מקום לצד לימוד התורה. אבל מאידך, ברור שגם החת"ס יודה שאנו צריכים גם תלמידי חכמים שכל כולם בתורה, דבר שלא יוכל להתקיים על ידי מי שעובד רוב זמנו – ולכן יש מקום לשני הדגמים.

¹⁴ בראשית ג' י"ט.

¹⁵ ראה ילקוט שמעוני בראשית רמז ט"ו: "אדם הראשון מסב בגן עדן היה, והיו מלאכי השרת צולים לו בשר ומצננים לו יין".

¹⁶ יומא ע"ה ע"א.

עונשו של הנחש היה עצם זה שמזונותיו מצויים, כך שהוא לא נצרך להתקרב לקב"ה מפני שאינו דואג שיחסר לו מזון. לנחש יש אוכל זמין כל החיים – וזוהי גופא הקללה שלו, כי בעצם הקב"ה אמר לנחש: קח את האוכל שלך ואני לא רוצה לראות אותך. לנחש אין דאגות, אבל מצד שני הוא מנותק מהעולם, וכביכול נולד רק בשביל לאכול. האם אנחנו נולדים בשביל לאכול או אוכלים בשביל לחיות? הנחש הוא סמל לאלה שאין להם טעם בחיים, ואת כל הכוחות שבהם הם מוציאים בשביל שיוכלו לאכול. בשביל מה לאכול? כדי שיוכלו לעבוד. בשביל מה לעבוד? כדי שיהיה להם מה לאכול. גלגל חוזר, מעגל קסמים שלא יוצאים ממנו.¹⁷

זה מה שרבי שמעון בן יוחי אמר: כאן דוקא מי ש'מובטחת' פרנסתו הוא מרוחק מהקב"ה, ואילו מי שיש לו רק להיום ולא יודע מה יאכל מחר הוא קרוב יותר לקב"ה, שהרי הוא חייב להתפלל ולהתחנן לקב"ה כל יום, וממילא – "נמצאו כולם מכוונים את ליבם לאביהם שבשמים". אמנם ראינו בברכות שרשב"י סובר שצריך רק ללמוד תורה, ולא לדאוג לפרנסה, וכאן הוא משבח את מי שלומד תורה ואין פרנסתו 'מובטחת'. לכאורה זו סתירה – אך אפשר ליישב זאת על פי דברי ה'מקנה'¹⁸, המעמיד את הבטחת הפרנסה ללא עמל בביטחון של האדם.¹⁹

פרנסה וביטחון

במדבר היתה הנהגה מיוחדת: בני ישראל היו אז במדרגה כעין אדם הראשון, והמזון הגיע אליהם ללא עבודה וטרח. הפרנסה חולקה במדבר לפי גדלות האדם ובטחונו בקב"ה, וכמו שכתוב "ברוך הגבר אשר יבטח בה' והיה ה' מבטחו"²⁰. בפסוק זה יש לכאורה כפילות – "יבטח בה'" ו"היה ה' מבטחו"; בשם בעלי המוסר ידוע ההסבר שאין כאן כפילות, אלא שני דברים: אם אדם בוטח בה', הקדוש ברוך הוא מחזיר ונותן לו עוד

¹⁷ עיין 'סיפורי חסידים' מועדים, הרב ש"י זוין, ירושלים תשס"א, עמ' 302.

¹⁸ קידושין, עמ' צ"ט, ד"ה שם רבי נהוראי; עיי"ש.

¹⁹ אכן, בימינו כמעט אין אפשרות כזאת, ללכת עם דרגת הביטחון עד הסוף, שאדם ילמד ולא ישתדל בפרנסתו עד שלא תהיה לו פרוטה בבית. אפילו בזמן רשב"י, כפי שראינו, אמרו חז"ל שהרבה ניסו לעשות כמוהו ולא עלתה בידן. אמנם, המהרש"א מסביר שרוב אלו שניסו לא עלתה בידן – אבל מיעוט כן עלתה בידן, וכיוון שעלתה בידן כרבי שמעון בן יוחי, ייתכן שחובה לנהוג כרשב"י (ראה מהרש"א, ברכות שם, ד"ה הרבה, עיי"ש נ"צ* ע). ראה עוד מהרש"א שבת סוף פרק שביעי: "מכאן עד סוף הפרק לא ראיתי להעלות על ספר מחדושי הלכות, מפני שלא למדתי אז בשיבה, בהיותי ביריד בלובלין". כמו שהטור פסק שחובה על כל אדם ללמוד כפי כוחו וכפי הבנתו (טור יו"ד סימן רמ"ו).

²⁰ ירמיהו י"ז ז'.

ביטחון – "והיה ה' מבטחו". לא כולם זוכים לזה; ה'חזון איש' כותב שזו לא חוכמה לבטוח בה' ולצפות שהוא יחזיר בתמורה, אלא האדם צריך לבטוח בה' ולעשות את שלו אפילו אם המצב קשה – זה הניסיון שהוא עומד בו, זו ההנהגה הרגילה²¹. אם הקדוש ברוך הוא יחזיר לו תורה וגדולה במקום אחד – מה טוב, אך לא כולם זוכים לזה²². אם כן, לא יחשוב אדם: 'אם אהיה צדיק אזכה לשני שולחנות – גם תורה וגם עושר', אלא הוא צריך להכין את עצמו ללמוד תורה בעונו, ואם יזכה – ילמד בעושר²³.

אם אדם אומר לעצמו שרק אם יזכה ימשיך לבטוח אבל אם לא אז לא, זהו אינו ביטחון, אלא 'ביטחון על תנאי'. בעל 'חובות הלבבות' קורא לאנשים כאלו "בעלי משכונות", שחושבים שהקב"ה חייב להם²⁴; כמו סוחר המוכר באשראי, שממי שהוא אינו מאמין לו הוא לוקח מראש משכון כי אינו בוטח בו שישלם לו, כך אלו הדורשים מה' שקודם ייתן להם את צרכיהם ופרנסתם ורק אחר כך ילמדו תורה ויעבדו את ה'. זוהי עצת היצר הרע, מפני שמי שמתחיל כך לעולם לא יגיע אל התורה; תמיד יהיו לו עוד 'משכונות'. בתחילה האדם 'עושה כסף' כדי שיהיה לו ממה לבנות בית, אחר כך הוא מתחנן וצריך לפרנס את המשפחה, אחר כך הוא צריך גם לחסוך לילדים כדי שיהיה להם מאיפה להתחיל, אחר כך הוא מבטיח שכשיצא לפנסיה ילמד תורה, וכשהוא מגיע כבר לפנסיה מתחילות אצלו בעיות בריאות והוא צריך לרוץ מדוקטור אלמוני לפרופסור פלוני – וכך הוא עובר מתירוץ לתירוץ, כל ימיו נמצא ב'משכונות' ואינו לומד תורה²⁵. לכן אל יחפש אדם לעצמו תירוצים, אלא כבר כשהוא צעיר עליו להקדיש את הזמן ללימוד תורה,

²¹ 'אמונה ובטחון' פרק ב'.

²² ראה גיטין נ"ט ע"א: "מימות משה ועד רבי לא מצינו תורה וגדולה במקום אחד", וראה גם ברכות נ"ז ע"ב: "ואמר רב יהודה אמר רב: אלו אנטונינוס ורבי, שלא פסק משלחנם לא צנון ולא חזרת ולא קשוואין, לא בימות החמה ולא בימות הגשמים". ודווקא רבי היה זה שבשעת מיתתו העיד על עצמו שלא נהנה מהעולם הזה אפילו באצבע קטנה (כתובות ק"ד ע"א).

²³ אבות פרק ד' משנה ט'. רגילים לומר: "מי שרודף אחרי כבוד, הכבוד בורח ממנו" (ראה מדרש תנחומא פרשת ויקרא סימן ג': "כל מי שרודף אחר שררה שררה ברחת ממנו, וכל מי שבורח משררה שררה רודפת אחריו"). הדבר קיים בכל המידות, וגם מי שירדף אחרי העושר, העושר יברח ממנו.

²⁴ 'חובות הלבבות' שער ד', שער הביטחון בפתיחה.

²⁵ באותו אופן, יש בחורים צעירים המפחדים מה יהיה בעתיד וממה יתפרנסו, שלפעמים עוזבים את לימוד התורה והולכים לעבוד. כשבחור כזה מתחיל לעבוד שמונה שעות, הוא רואה שזה לא מספיק – הרי צריך לקנות דירה, מכונית, רהיטים וכו'. כשהוא כבר משיג את כל מה "שצריך", הוא מתחיל לדאוג לילדים. כל אחד מתרץ: "אני לא עושה את זה בשבילי, אני עושה את זה בשביל הבן שלי". והבן עושה בשביל הבן, והבן בשביל הבן. ואיפה הבן הזה שכולם עובדים בשבילו?

אם לפני החתונה או אפילו בשנות הנישואין הראשונות כשהוא עדיין אינו מטופל בילדים – וממילא "גם כי יזקין לא יסור ממנה"²⁶.

הגמרא אומרת: "כל מי שיש לו פת בסלו ואומר: 'מה אוכל למחר?', אינו אלא מקטני אמנה"²⁷. פשט הגמרא הוא שיהודי צריך לשאוף לדרגה שאם יש לו אוכל רק להיום, לא ידאג למחר, וקל וחומר שאינו צריך לחסוך לעוד כמה שנים. ידוע המעשה בריש לקיש, שכשנפטר נשאר לו קב של כרכום בבית²⁸ – זה כל מה שהוא השאיר ירושה לילדים שלו, וגם על זה אמר: "ועזבו לאחרים חילם"²⁹ – את הכוחות שלי עזבתי לאחרים. מי הם ה'אחרים'? אלו הבנים שלו; ומה הוא השאיר להם? קב של כרכום! הוא אפילו היצר על כך שהוא דאג לעצמו קצת יותר ממה שהיה צריך. אם המן היה יורד פעם בשנה בכמות שמספיקה לשנה, לא היו בני ישראל מתפללים לקב"ה, הם היו בוטחים ברוב חילם. אך הקב"ה לא רצה שזה יקרה לכן הוריד מן כל יום, והאדם היה צריך לדאוג ולהתפלל לה' כל יום מחדש. עצם הדאגה שיש לאדם – זו דרך החיים! תדאג, תתפלל, תקווה, תעבוד בשביל זה, אבל רק בשביל: "צדיק אכל לשבע נפשו"³⁰ – כדי שיהיה לך ותוכל ללמוד תורה. זהו רק האמצעי למטרה.

כאן יש ענין של הלכה ומחשבה מעורבין יחד; כמו שכתב החובות הלבבות שלא יתכן שאנשים עוסקים כל היום בגיטין, קידושין, בבא קמא, בבא מציעא וכו', שאלו דברים שרק לפעמים נתקלים בהם למעשה, ואילו דברים יסודיים שהם א"ב של האמונה – לא לומדים³¹.

²⁶ משלי כ"ב ו'. למעשה, אפשר לראות לפעמים שהקב"ה מקשה בכוונה את חייהם של לומדי התורה, מבחינת פרנסה, יותר מאשר אנשים אחרים. כך נבחן האדם האם הוא בוטח בה' באמת או לא. צריך להתבונן בכך: מדוע הקב"ה שולח קשיים בחיים, וכי הוא נגדנו, או שונא אותנו, חלילה? האמת היא להפך. הקב"ה מערים על לומד תורה קשיים ולבטים, כדי שאם הוא יתגבר – יקבל יותר שכר. "לפום צערא אגרא" (אבות פרק ה' משנה כ"ג). ככל שקשה לאדם ללמוד תורה, ככל שהוא מקבל פחות מילגה, ככל שהוא מפרנס את משפחתו יותר בקושי, ולפעמים גם מבזים אותו ואומרים לו 'אתה חי על חשבון אחרים' וכדומה – כל זה גופא לטובתו, כי מגיע לו יותר שכר. התורה נקנית על ידי ייסורים (ברכות ה' ע"א), אם ייסורי הגוף ואם ייסורי הנפש.

²⁷ סוטה מ"ח ע"ב.

²⁸ גיטין מ"ז ע"ב.

²⁹ תהילים מ"ט י"א.

³⁰ משלי י"ג כ"ה.

³¹ חובות הלבבות, שער עבודת האלוקים, פרק ד' (וראה גם בהקדמת החיבור: "כיון שעמדתי על חיוב מצוות הלבבות" וכו').

הצטדקות על ביטול תורה

מסופר בגמרא:

"תנו רבנן: עני ועשיר רשע באין לדין. לעני אומרים לו: 'מפני מה לא עסקת בתורה?' אם אומר: 'עני הייתי וטרוד במזונותי'. אומרים לו: 'כלום עני היית יותר מהלל!'. אמרו עליו, על הלל הזקן, שבכל יום ויום היה עושה ומשתכר בטרפעיך. חציו היה נותן לשומר בית המדרש, וחציו לפרנסתו ולפרנסת אנשי ביתו. פעם אחת לא מצא להשתכר ולא הניחו שומר בית המדרש להכנס, עלה ונתלה וישב על פי ארובה כדי שישמע דברי אלהים חיים מפי שמעיה ואבטליון. אמרו, אותו היום ערב שבת היה ותקופת טבת היתה, וירד עליו שלג מן השמים. כשעלה עמוד השחר, אמר לו שמעיה לאבטליון: 'אבטליון אחי, בכל יום הבית מאיר והיום אפל, שמא יום המעונן הוא'. הציצו עיניהן וראו דמות אדם בארובה עלו ומצאו עליו רום שלש אמות שלג, פרקוהו והרחיצוהו וסיכוהו והושיבוהו כנגד המדורה. אמרו: 'ראוי זה לחלל עליו את השבת' ³²

הלל גם עבד וגם למד, ולא עוד אלא שחצי שכרו נתן לשומר בית המדרש על מנת ללמוד תורה, ובסוף היה תנא. אנחנו רק יכולים לתאר לנו כמה זמן הלל למד ביום אם הוא נהיה תנא; לא סביר שהוא עבד שמונה או עשר שעות ביום, אחר כך למד דף יומי ונרדם בשיעור... אם הלל היה תנא, הרי זה רק בזכות שהוא למד שעות רבות – ובכל זאת עבד למחייתו. לכן אמרו חז"ל שהוא מחייב את העניים ללמוד תורה. ומה לגבי העשירים? הגמרא ממשיכה:

"עשיר, אומרים לו: 'מפני מה לא עסקת בתורה?' אם אומר: 'עשיר הייתי, וטרוד הייתי בנכסי', אומרים לו: 'כלום עשיר היית יותר מרבי אלעזר?'. אמרו עליו, על רבי אלעזר בן חרסום, שהניח לו אביו אלף עיירות ביבשה וכנגדן אלף ספינות בים ³³, ובכל יום ויום נוטל נאד של קמח על כתיפו ומהלך מעיר לעיר וממדינה למדינה ללמוד תורה. פעם אחת מצא אוהו עבדיו ועשו בו אנגריא, אמר להן: 'בבקשה מכם, הניחוני ואלך ללמוד תורה'. אמרו לו: 'חיי רבי אלעזר בן חרסום שאין מניחין אותך'. ומימיו לא הלך וראה אותן, אלא יושב ועוסק בתורה כל היום וכל הלילה" ³⁴

³² יומא ל"ה ע"ב.

³³ עוד על עושרו ראה ביומא שם, בקידושין מ"ט ע"ב, בירושלמי תענית פרק ד' הלכה ה' ובאיכה רבה ב'.

³⁴ ראה גם כלה רבתי פ"ד ה"ח: "והוי נוח לתשחורת – אנגריא, כדר' אלעזר בן חרסום". וכתב המהרש"א בח"א שם: "ומה שלא הודיע אותן שהוא ר"א בן חרסום... שהכל שלו והן עבדיו, ואפשר שלא היו מאמינין לו ומפני ביטול תורה לא רצה להתעכב שם עד שיודיעם" [אמנם, נראה מדברי התוספות יו"ט

לרבי אלעזר בן חרסום הייתה ירושה גדולה, הוא לא היה צריך לעבוד, היה לו אוכל לכל החיים, ובכל זאת למד תורה³⁵. אנו לומדים מכאן שני דברים: א. רבי אלעזר בן חרסום מינה אדם מיוחד לנהל את עסקיו, מישוהו שאפשר לסמוך עליו. דהיינו, אם לת"ח יש עושר, הוא לא צריך לבזבז אותו או לא לדאוג לו, אלא להיפך – אם הקב"ה נותן לו עושר, הוא צריך לשמור אותו לדברים טובים. ב. הגמרא מדגישה שרבי אלעזר בן חרסום היה נוטל נאד של קמח – כלומר שהוא לא לקח את העושר שלו בשביל להנות, לאכול כל יום בשר, יין, דגים, פירות וירקות וכו' או ללכת לתיאטרות וקרקסאות. הוא הסתפק במועט ואכל רק מה שצריך, קצת קמח. כמובן שאין ללמוד מכך הלכה למעשה; אין זאת שכולם צריכים להיות נזירים ולהסתפק בקב חרובים מערב שבת לערב שבת³⁶. במיוחד לא בחורים צעירים שצריכים לאכול בריא ומזין, כדי שיהיו בריאים וחזקים לעבודת ה' ולימוד תורה.

מכאן אנו לומדים מה היה הלך המחשבה של חז"ל, שאפילו טענתו של אדם עשיר, שהיה עסוק וטרוד ולכן לא למד תורה, לא תתקבל בבית דין של מעלה. בהמשך הדברים דנה הגמרא אפילו בטענותיהם האפשריות של הרשעים, שלא עסקו בתורה:

"רשע, אומרים לו: 'מפני מה לא עסקת בתורה?'. אם אמר: 'נאה הייתי, וטרוד ביצרי הייתי'. אומרים לו: 'כלום נאה היית מיוסף?'. אמרו עליו, על יוסף הצדיק, בכל יום ויום היתה אשת פוטיפר משדלתו בדברים. בגדים שלבשה לו שחרית, לא לבשה לו ערבית. בגדים שלבשה לו ערבית, לא לבשה לו שחרית. אמרה לו: 'השמע לי!'. אמר לה: 'לאו'. אמרה לו: 'הריני חובשתך בבית האסורין'. אמר לה: 'ה' מתיר אסורים'³⁷. 'הריני כופפת קומתך', 'ה' זקף כפופים'. 'הריני מסמא את עיניך', 'ה' פקח עורים'. נתנה לו אלף ככרי כסף לשמוע אליה, 'לשכב אצלה להיות עמה'³⁸ ולא רצה לשמוע אליה"

כתוב על יוסף: "בן פ'רת יוסף בן פ'רת עלי עין בנות צעדה עלי שור"³⁹, כשיוסף הלך ברחוב כל הנשים הסתכלו עליו מרוב יופיו⁴⁰. יוסף היה יכול לנצל את כל תענוגות החיים

על אבות פרק ב' משנה ה', שרבי אלעזר בן חרסום התעסק בסחורתו וממנה החכים בלימוד התורה, וצ"ע].

³⁵ בפירוש מאור ושמשי (ויקרא כ"ו ג') הובא רבי אלעזר כדוגמא לאדם שעשה כרשב"י ומלאכתו היתה נעשית ע"י אחרים.

³⁶ כנאמר על ר' חנינא בתענית כ"ד ע"ב.

³⁷ על פי הפסוקים בתהילים קמ"ז ז'.

³⁸ בראשית ל"ט י'.

³⁹ שם מ"ט כ"ב.

– אך הוא לא עשה את זה. הוא ראה בכל מה שהקב"ה נתן בו, ביופיו – ניסיון. יש ניסיון של עוני, יש ניסיון של עושר ויש גם ניסיון של יופי. למסקנה, הגמרא לא משאירה לנו שום פתח לא ללמוד תורה: "נמצא הלל מחייב את העניים, רבי אלעזר בן חרסום מחייב את העשירים, יוסף מחייב את הרשעים". לאף אחד לא יהיה הסבר למה הוא לא למד תורה כפי יכולתו.

אבל היצר הרע לא מניח לאדם, והוא יטען: 'אני לא בדרגת הלל ולא בדרגת רבי אלעזר בן חרסום ובודאי לא בדרגת יוסף!'. אם בפרק 'חזקת הבתים' כתוב שמגיע לאדם קרקע, הוא לא יאמר: 'אני לא בדרגה של אותו אדם מהגמרא, ולא מגיעה לי הקרקע', אבל כשזה מגיע לחייב אותו במשהו, הוא עושה חילוקים בינו לבין הגמרא. אכן, ודאי לא מחייבים אדם להיות כמו הלל, אבל מחייבים אותך להיות מה שאתה מסוגל להיות. לא יבואו אליך בטענה "למה לא היית משה רבנו?", אבל יגידו לך "למה לא היית אתה?". השאלה היא, מה זה 'כפי יכולתו', כמה צריך ללמוד תורה? למה אתה מסוגל להגיע? אם הגמרא הביאה את שלוש הדוגמאות הללו, בוודאי שצריך ללמוד מהן.

בנו של רבי יהושע בן לוי אמר – "עולם הפוך ראיתי"⁴¹: אנחנו רואים את העולם איך שאנחנו מובילים את עצמנו אליו. יש אדם שעובד קשה, בתוך העבודה מתגלים לו סיבוכים, אז הוא עובד עוד יותר קשה לתקן את הסיבוכים, וכך הלאה עד שהוא נקלע למצב שהוא כולו שקוע בתוך העבודה ואין לו זמן לבית שלו, לילדים שלו, ואין לו זמן להכניס קצת אווירה של תורה בבית. והוא חושב: "הנה, מזל שאני עובד, תראו כמה צרות יש לי. אם גם בזה לא הייתי עובד, מי היה עוזר לי?". הוא לא שם לב שזה הפוך, בגלל שהוא עובד הרבה יותר מהנצרך, לכן באות הצרות⁴². אדם חושב ש'כוחי ועוצם ידי' עושים לו את החיל הזה. הוא חושב שההשתדלות שלו והעבודה שלו היא בלבד מנהיגה את החיים, ואינו סומך כלל על הקדוש ברוך הוא, אז בבקשה – "בדרך שאדם רוצה לילך, מוליכין אותו"⁴³. כמו שה'מסילת ישרים' אומר שזו היתה עצת פרעה: "תכבד העבודה על האנשים ואל ישעו בדברי שקר"⁴⁴ – ככל שאדם שקוע יותר במשהו, הוא לא מסוגל

⁴⁰ בראשית רבה צ"ח.

⁴¹ פסחים נ' ע"א.

⁴² כמובן שאין לזלזל בעבודה, ודאי שמגיע כבוד לכל אחד שעובד ונהנה מיגיע כפיו.

⁴³ מכות י' ע"ב.

⁴⁴ שמות ה' ט'.

לחשוב על דבר אחר שמחוץ לזה, הוא צריך קצת לצאת החוצה ולראות את זה ממבט אחר.⁴⁵

לפעמים עצת היצר היא לומר שבאמת בשביל עצמו הוא לא צריך לעבוד הרבה, אך כל מה שהוא עושה זה רק בשביל האישה והילדים. על כך הגמרא אומרת שתלמיד חכם שלא מתאכזר על ילדיו כמו עורב – אינו תלמיד חכם⁴⁶, ומספרת על רב אדא בר מתנה שהלך ללמוד בישיבה, ואמרה לו אשתו: 'מה אתן לילדים לאכול?' – השיב לה: 'וכי נגמרו הירקות באגם?!'⁴⁷. ברור שזו לא הנהגה לכל אחד – בסופו של דבר צריך להגיע לאיזון מסוים שבו יהיו מי שרק יעבדו, יהיו כאלה שיעבדו חצי יום או שלושת רבעי יום כמו שעובדים היום, ואחר כך קובעים עיתים לתורה. כך רוב האנשים צריכים לעשות. כשם שיש אנשים שרק עובדים ולא לומדים, צריכים להיות תלמידי חכמים שרק ילמדו ולא יעבדו⁴⁸. לא בגלל שיש אנשים שרק עובדים, אנחנו אומרים שכנגדם יהיו כאלה שרק לומדים, אלא מפני שכך צריך להיות לכתחילה; אנו צריכים ראשי ישיבות, פוסקים, דיינים וגדולי תורה. בגמרא מובא שתלמידי חכמים שבירושלים לימדו את הכהנים קמיצה ושחיטה וכל העבודות הקשות שבמקדש, ונטלו את שכרם מתרומת הלשכה, מכספי הציבור⁴⁹.

אמנם "גדול הנהנה מיגיע כפיו"⁵⁰ – אך אדם צריך להיזהר לא להפוך את היוצרות ולעשות מהעבודה עיקר ומהתורה טפל, מפני שבסוף הוא עלול לשכוח את התורה לגמרי. "תורה ועבודה" זו סיסמה טובה, והיא נכונה מבחינה עקרונית, אך קשה מאד ליישם אותה. במיוחד בימינו שעלתה מאד רמת החיים והכל חיים במרוצה. למי שיש אלף – רוצה אלפים⁵¹, יש אלפים – רוצה שלושת אלפים, אף פעם לא שמענו מי שאומר שמספיק לו מה שיש לו.

⁴⁵ תחילת פ"ב.

⁴⁶ עירובין כ"א ע"ב.

⁴⁷ שם כ"ב ע"א.

⁴⁸ כאן יש לשאול, האם שאדם מקדיש עצמו לתורה, חייב להיות בצורה של "פת במלח תאכל" (אבות פרק ו' משנה ד') וכו'? מצד שני, לא ייתכן שאברך ש'תורתו אומנותו' יחיה בפאר ומותרות. ברור שזה תרתי דסתרי.

⁴⁹ כתובות ק"ה ע"א.

⁵⁰ ברכות ח' ע"א.

⁵¹ קהלת רבה א' א'.

חובת הלימוד של כל אדם

אומרת הגמרא: "האב חייב בבנו למולו ולפדותו וללמדו תורה ולהשיאו אשה וללמדו אומנות, וי"א אף להשיטו במים"⁵². זאת אומרת, מצוה על האב – האב דווקא, ולא על בית הדין – ללמד את הבן תורה. האב לא יכול לטעון: "אין לי זמן" – מדובר במצווה. יהושע בן גמלא התקין את בתי הספר, בהם יהיו מורים מלמדים⁵³, אבל אלו הם רק בגדר שליחים של האב, ולכן צריך לשלם שכר לימוד, כי אם האב לא ישלם שכר, הרי הוא נהנה מן המצוה בלי להשקיע כלום. לפיכך, המוציא הוצאות בשביל שבנו ילמד תורה, הרי זה לטובתו, שכן הדבר נחשב שהוא מינה שליח בשכר, ונמצא שהוא אכן קיים את עיקר מצוות תלמוד תורה לבן⁵⁴.

ממשיכה הגמרא: "רבי יהודה אומר, כל שאינו מלמד את בנו אומנות – מלמדו ליסטות. ליסטות סלקא דעתך?!" – הרי הוא לא מלמד אותו לגנוב! "אלא כאילו מלמדו ליסטות". מסביר רש"י: "דכיון דאין לו אומנות ויחסר לחמו ילך בפרשת דרכים וילסטם את הבריות". אם האב לא ידאג שלבן יהיה מקצוע להתפרנס ממנו, בסופו של דבר הבן עלול להיות גנב. אדם שאין לו אומנות ומתפרנס מן הציבור, הציבור מסתכל עליו בשבע עיניים, ובודק: איך הוא חי? איך הוא מתלבש? איך הוא נוסע? איך הוא קונה? עלולים לרנן עליו שהוא מסתפק מהציבור ומבזבז את כספו. לעומת זאת, אדם שיש לו פרנסה, הציבור לא נכנס לענייניו הפרטיים ולא עורך חשבונות כיצד הוא חי⁵⁵.

בשולחן ערוך נפסק שחייב אדם לשלש למודו – שליש בתורה שבכתב, שליש במשנה ושליש בתלמוד⁵⁶. וכתב הרמ"א שם: "וי"א⁵⁷ שבתלמוד בבלי שהוא בלול במקרא, במשנה וגמרא, אדם יוצא ידי חובתו בשביל הכל". הש"ך (שם) הביא את ה'דרישה' שכתב:

⁵² קידושין כ"ט ע"א.

⁵³ בבא בתרא כ"א ע"א.

⁵⁴ צריך לדעת שכל הדברים המסודרים היום, שיש ישיבות עם פנימיה וחדר אוכל וכו', אלה 'המצאות' של הדורות האחרונים, כשראו שאם כל בחור יצטרך לדאוג לאוכל וללינה, הוא לא יוכל ללמוד בשקט, וחששו שתורה תשתכח מ ישראל. אך בעבר, אפילו לפני ארבע מאות שנה, כל המערך הזה לא היה קיים. בזמן הגאון מוילנא או הנודע ביהודה, באו אליהם הביתה ולמדו אצלם תורה.

⁵⁵ אכן, באשר לגדר 'אומנות', יש מקצוע שאפשר ללמוד בשנה, ויש מקצוע שצריך להשקיע בו חמש עשרה שנה – במה בדיוק מדובר, לא מפורש בגמרא. [*אך ראה קידושין פ"ב ע"ב: "דרש בר קפרא: לעולם ילמד אדם את בנו אומנות נקיה וקלה. מאי היא? אמר רב יהודה: מחטא דתלמיותא [=תפירה]]."]

⁵⁶ יורה דעה סימן רמ"ו סעיף ד', על פי קידושין ל' ע"א.

⁵⁷ דעת ר"ת בקידושין שם תוד"ה לא, על פי סנהדרין כ"ד ע"א.

"יש בעלי בתים נוהגים ללמוד בכל יום גפ"ת ולא שאר פוסקים, ומביאים ראיה מהא דאמרינן סוף גדה [ע"ג ע"א]: 'תנא דבי אליהו כל השונה הלכות בכל יום, מובטח לו שהוא בן עולם הבא'. אבל ל"נ שיש ללמוד ספרי הפוסקים דיני התורה, כמו הרי"ף ומרדכי והרא"ש ודומיהן, דזהו שורש ועיקר לתורתנו ואינם יוצאים כלל בלימוד גפ"ת, דהא דתנא דבי אליהו כו' כבר כתב רש"י שם השונה הלכות – פירוש הלכות פסוקות, ומ"ש ר"ת כאן ש"ס בבלי בלול כו' קאי אמש"כ לפני זה אלימוד ט' שעות ביום, דכיון שיש לו פנאי גדול ילמוד בש"ס, אבל הנך בעלי בתים שאינם לומדים רק ג' או ד' שעות, לא ילמדו בש"ס לחוד. כנ"ל"

"בעלי הבתים" של זמן הש"ך, היו אלה שלמדו "רק ג' או ד' שעות"! כמו שאמר החפץ חיים, אי אפשר להיות יהודי פשוט, בלי לדעת את כל אורח חיים וחושן משפט⁵⁸. הוא לא דיבר על 'תלמיד חכם', אלא על כל 'יהודי פשוט' המקיים את התורה – חייב לדעת הלכות תפילה, שבת, יום טוב, משא ומתן, גזל, נזקי שכנים וכו'. אכן, מבחינת זמן הלימוד עליו דיבר הש"ך, בימינו רק אנשים בודדים יכולים לעמוד בכך⁵⁹. דרישתו של ה'דרישה', היא היום באפשרותם של יחידי סגולה בלבד.

יש אמנם עניין של מצווה עוברת, שאי אפשר לעשותה על ידי אחרים, שכפי שכתב הרמב"ם היא דוחה אפילו לימוד תורה: "היה לפניו עשיית מצוה ותלמוד תורה אם אפשר למצוה להעשות ע"י אחרים לא יפסיק תלמודו, ואם לאו יעשה המצוה ויחזור לתלמודו"⁶⁰. אבל מאידך, אי אפשר שכל היום יעסוק האדם ב'מצוות עוברות' ולא ילמד תורה; בעניין זה יש ירושלמי ידוע, המתאר שרב אבהו שולח את הבן שלו לשיבה בטבריה⁶¹. בא לבקר אותו, ולא מצא אותו בשיבה. שאל את ראשי השיבה איפה הוא, והם אמרו: 'כן, הוא עושה כל היום מצוות, גמילות חסדים, הולך להלוויות, הולך לעזור לאנשים'. אז הוא אמר לו: 'המבלי אין קברים בקיסרין, שלחתיך לטבריה?! לא בשביל זה שלחתי אותך ללמוד תורה'.

⁵⁸ 'תורת הבית' לחפץ חיים, עלבונה של תורה מאמר ב', ירושלים תשס"א, עמ' קל"ד-קל"ה.

⁵⁹ ראה 'אוצר זכרונות' לר' יהודה דוד אייזנשטיין עמ' 7 המספר על סבו ר' עזריאל שהיה "אחד המנהלים וסופר בבית ריחיים גדול של קמח מחוץ לעיר ועשה מלאכתו כשש שעות ביום ויתר העת היה עוסק בתורה. עיקר לימודו היה בספרי האלפסי שידע בע"פ רוב המסכתות והיה שונה אותם בלכתו ובשובו מבית הריחיים וגם אחר חצות הלילה בקומו משנתו והלך בחדרו הנה והנה... סבי זה החליף מכתבים עם הרב ר' רפאל יו"ט ליפמאן... והשיב על קושייתו בדבר הלכה בספרן שו"ת עונג יו"ט".

⁶⁰ שם, הלכה ד'.

⁶¹ ירושלמי פסחים פרק ג' הלכה ז'.

יש גם כאלה העונים לתיאורו של הרמב"ם: "אשר נדבה רוחו אותו והבינו מדעו להבדל לעמוד לפני ד' לשרתו ולעובדו לדעה את ה' והלך ישר כמו שעשהו האלהים ופרק מעל צוארו עול החשבונות הרבים אשר בקשו בני האדם הרי זה נתקדש קדש קדשים ויהיה ד' חלקו ונחלתו לעולם ולעולמי עולמים"⁶². להפריש עצמו גם מהמותר, להיות שליח ציבור, להיות גדול בישראל, זה מותר למי שמסוגל. מכל ציבור צריכים עשרה אחוז, או כמות מסויים של מוכשרים, שייטלו עול זה על עצמם. אדרבה, המוכשרים לא יכולים לומר 'אי אפשר'; זו השתמטות, שהרי "בזמן שקולו של יעקב מצוי בבתי כנסיות – אין הידים ידי עשו, ואם לאו – הידים ידי עשו"⁶³. בזכות שלומדים תורה, מנצחים במלחמה והאויבים נופלים.

סיכום ביניים:

עד עתה ראינו שלושה יסודות:

- א. באופן עקרוני, הפרנסה היא לפי ההשתדלות. היינו, אדם שמשתדל הרבה בסופו של דבר, צריך לעבוד הרבה. אדם שמסתפק בעבודה שתיתן לו כדי מחייתו, הקב"ה דואג שתהיה לו עבודה קלה יותר, שתותיר לו יותר זמן ללמוד – כמה שעות מדי יום. אך בפועל, בימינו, רק אנשים בודדים יכולים לעמוד בזה.
- ב. כשיש לאדם דאגות של פרנסה, אל לו לראות זאת כקללה גרידא, או כדבר בלתי נסבל שצריך להפטר ממנו, אלא להפך – יש בזה אפילו ברכה. הקשר שלו עם הקב"ה הוא תמידי, בגלל התלות הכלכלית בו.
- ג. יש מחלוקת תנאים לגבי חובת האדם לעתיד בנו, והבאנו את דעת רבי יהודה שסובר שחובה על האדם ללמד את בנו לא רק תורה אלא גם מקצוע.

⁶² רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרק י"ג הלכה י"ג.

⁶³ בראשית רבה פרשה ס"ה אות כ'.

לימוד השכלה כללית

רש"ר הירש הנהיג באשכנז (=גרמניה) את שיטת 'תורה עם דרך ארץ', דהיינו לימוד תרבות כללית באוניברסיטה כדי להיות בעל השכלה, במקביל ללימוד התורה. לכאורה, גם אם אנו אומרים שאדם צריך להתפרנס מיגיע כפיו, הריהו יכול להתפרנס מכל מקום ממסחר, עמל כפיים, סנדלרות, נגרות, מסגרות וכיוצא בזאת; השאלה היא, לפיכך, האם מותר לו לרכוש מקצוע הדורש לימודים אקדמיים באוניברסיטה וכדומה, או שעליו להסתפק בעבודה פשוטה שתיתן פרנסה ותו לא.

זהו נושא נוסף שהיה בוויכוח גדול בין יהדות פולין וגרמניה⁶⁴. היה ויכוח גדול בין הרב חיים עוזר גרודזינסקי לבין הרב מאיר הילדסהיימר, בנו של הרב עזריאל הילדסהיימר, שעמד בראש 'בית המדרש לרבנים' בגרמניה והלך בשיטת 'תורה עם דרך ארץ' כמו הרש"ר הירש⁶⁵. הרב הילדסהיימר סבר שהיהודים לכתחילה צריכים ללמוד השכלה כללית, כדי שהגויים לא יסתכלו עליהם כאנשים נחותים שלא מתמצאים בעולם (בכל הטכניקה והמדע וכו'), וככאלה שרק מתעסקים בעבודות כפיים פשוטות או מסחר וכספים, ואין להם שום עניין בחכמת הגויים⁶⁶.

הרב ברוך בער ליבוביץ, שהיה מאסכולת בריסק, יצא בחריפות נגד לימודים כלליים. לדעתו, אסור לאדם לשלוח בניו לגימנסיות וכדומה, הן מצד שיש בלימודיהם מינות, והן מפני שבכך נעקרת מצות תלמוד תורה. אחד הנימוקים שלו הוא שיש חיוב ללמוד תורה מצד עצם הלימוד, ולא רק כ'הכשר' להיות יהודי ירא שמיים; ממילא גם מי שכבר למד ויודע את כל ההלכות המעשיות, עדיין יש עליו חיוב ללמוד, ואם הוא מפסיק ללמוד הריהו עוקר את המצוה⁶⁷. לדעת הרב ברוך בער, מה שעשה הרש"ר הירש היה רק מפני שפחד שיהיו כאלה שייגררו לגמרי להשכלה, ויפרקו מעליהם לגמרי עול תורה ומצוות, ולכן הוא התיר ללמוד גם חכמות חיצוניות בתקוה שבמשך הזמן יאהבו רק את התורה וימאסו בשאר חכמות. לדעתו, גם אם האדם ילמד בינו לבין עצמו, הדבר מותר רק באקראי ולא בצורה קבועה, וכעולה בפשטות מדברי הרמ"א:

⁶⁴ יצויין כי גם רבני ספרד יותר העריכו את התרבות הכללית יחד עם התורנית.

⁶⁵ ראה 'אחייעזר – קובץ איגרות', ח"ב, עמ' תמ"ג–תמ"ה, ועוד.

⁶⁶ הגם שאין זה נכון לומר 'חכמת הגויים', כי חכמה זו אינה שייכת להם, שהרי מדובר בחכמות כלליות כגון מתמטיקה, פיסיקה, רפואה וכו'; אך כיון שבאותה תקופה היהודים לא עסקו בזה כלל, קראו לזה 'חכמות הגויים' (ראה ריטב"א סוכה כ"ח ע"א).

⁶⁷ 'ברכת שמואל' קידושין סימן כ"ז.

"ואין לאדם ללמוד כי אם מקרא, משנה וגמרא והפוסקים הנמשכים אחריהם, ובזה יקנה העולם הזה והעולם הבא, אבל לא בלמוד שאר חכמות (ע"פ ריב"ש סימן מ"ה ותלמידי רשב"א). ומ"מ מותר ללמוד באקראי בשאר חכמות, ובלבד שלא יהיו ספרי מינים, וזהו נקרא בין החכמים טיול בפרדס. ואין לאדם לטייל בפרדס רק לאחר שמלא כריסו בשר ויין, והוא לידע איסור והיתר ודיני המצות"⁶⁸

לעומתו, ר' אלחנן וסרמן סובר שאם אדם לומד חכמות חיצוניות לשם פרנסה, והדבר אינו כרוך בלימוד ספרי מינות ולא לימוד יחד עם ילדי נכרים, אין בכך איסור⁶⁹. אדרבה, הוא סובר שזו מצוה, שהרי "חייב אדם ללמד בנו א'מנות"⁷⁰. כלומר, אם לא נוח לאדם בעבודה פשוטה, בגלל הכבוד או בגלל הכישורים שלו, והוא מתאים ללימודים כלליים לשם פרנסה – הוא יכול ללמוד⁷¹. אמנם, קובע הרב וסרמן, מי שרוצה ללמוד שלא לצורך פרנסה, ודאי אסור משום ביטול תורה⁷². הרב וסרמן יוצא חוצץ כנגד מה שהיה נהוג באשכנז, שהחשיבו את הלימודים החיצוניים כמו לימוד תורה – שצריך ללמוד אותם "לשם", ואף דרשו שהרבנים יהיו ד"ר לפילוסופיה. הם אמנם הביאו ראיה לשיטתם מדברי חז"ל "יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ"⁷³, אלא שיש שני פירושים מה הכוונה 'דרך ארץ': א. מעשים טובים ב. אומנות. לפי הפירוש הראשון דרך ארץ קודמת לתורה, כי לא המדרש עיקר אלא המעשה⁷⁴, ואילו לפי הפירוש השני התורה היא עיקר והאומנות טפלה⁷⁵.

בעניין זה, ה'תוספות ישנים'⁷⁶ מביא את רבנו תם הסובר שכיון שאמרו "יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ", משמע שתלמוד תורה טפל לגבי דרך ארץ – וראיה לזה מדין שומרת יבם שנפל עליה בית והיא מאורסת, ולא ברור אם הירושה מתחלקת ליורשים מצד המשפחה הראשונה או מצד המשפחה השנייה. הדין הוא ש"יורשי הבעל יורשים עם יורשי האב"⁷⁷, ומדייקת הגמרא שמשמע מלשון זו ש"יורשי האב הם העיקר, כי כל מקום שכתוב

⁶⁸ יורה דעה סימן רמ"ו סעיף ד'.

⁶⁹ 'קובץ שיעורים' ח"ב סימן מ"ז.

⁷⁰ קידושין כ"ט ע"א, ועיין מכות ח' ע"ב.

⁷¹ זוהי ההנהגה לכלל, אך מי שרואה שבנו נפשו חשקה בתורה ומוכשר להיות גדול בתורה, עליו אמר רבי נהוראי: "מניח אני כל א'מנות שבעולם, ואיני מלמד את בני אלא תורה" (קידושין פרק ד' משנה ד').

⁷² שם אות ה'.

⁷³ אבות פרק ב' משנה ב'.

⁷⁴ כנאמר שם פרק א' משנה י"ז.

⁷⁵ תו"ט פרק ב' משנה ב'.

⁷⁶ יומא פ"ה ע"ב ד"ה תשובה, עיי"ש.

⁷⁷ יבמות ל"ח ע"ב והשווה תענית ז' ע"א ובבא בתרא י"ב ע"א.

'עם', משמע שהקטן נתלה בגדול. ה'תוספות ישנים' מביא גם את רבנו אלחנן שחולק על רבנו תם, וסובר שודאי התורה היא העיקר, שהרי אמרו "וכל תורה שאין עמה מלאכה וכו'", משמע שהמלאכה היא הטפל ותורה עיקר. בכל אופן משניהם רואים שצריך גם תורה וגם מלאכה.⁷⁸

מכל מה שראינו במקורות, עולה שלעבוד ובמקביל ללמוד תורה – זו הדרך האידיאלית מבחינת הבורא, שאלהינו אנו צריכים לשאוף, ומי שמגיע היום לדרגה הזאת הרי זה משובח. אלא שלמעשה נוכחו גדולי הדורות לראות שהציבור לא עמד בזה, מפני שבאופן אידיאלי השילוב של לימוד תורה ופרנסה צריך להיות כפי שכתב הרמב"ם, שהאדם יעסוק באומנותו שלוש שעות ביום וילמד תורה תשע שעות⁷⁹ (שלוש בתורה, שלוש במשנה, שלוש בתלמוד) – ומי מסוגל לעשות זאת היום?! אפילו לפי הרמ"א, הסובר שדי בלימוד גמרא הכוללת הכל בתוכה, ולכן מספיק לעסוק בתורה שלוש שעות ביום, הכוונה כדברי הש"ך (שהבאנו לעיל) שצריך ללמוד בעיון ובעמקות, להיות גדול בתורה, ללמוד גמרא, רי"ף, מרדכי ורא"ש ושאר פוסקים.

בחור שלאחר ששקל את כל הצדדים השונים החליט לצאת לעבודה, ולא להמשיך בתורה, צריך להרגיש שהעבודה היא אמצעי והתורה היא המטרה. אם הוא חי בהשקפה כזו – דיינו; יש כאלה שגם את זה לא יודעים, חושבים שהעבודה היא העיקר, רודפים אחר הפאר והמותרות, בודקים כל הזמן איך הם "מתקדמים" לעומת האחרים ומסתפקים במקרה הטוב בלימוד של שעה בבית הכנסת. מי שיוצא לעבודה צריך לבדוק היטב אם הוא עומד בשני תנאים בסיסיים: האם לאחר יום עבודה הוא מסוגל לשבת וללמוד תורה, ובאיזה מוסד לימודי מדובר – שלא יהיו בעיות של פריצות, כפירה ושאר דברים המוציאים את האדם מעולמה של תורה.

פרנסה מלימוד תורה

נושא נוסף שיש לברר, הוא: האם הציבור צריך להקדיש מכספו כדי להחזיק עשרה

⁷⁸ בודאי צריך שיהיו רופאים יראי שמיים, עורכי דין יראי שמיים וכן הלאה; השאלה היא, האם מי שהולך ללמוד חכמה כללית עושה זאת באמת כי הוא רוצה שיהיו בעם ישראל מלומדים בני תורה, או שמתוך האגו שלו הוא רוצה להיות עורך דין ואומר לעצמו: 'פלוני יהיה רב, אלמוני יהיה דיין – אבל אני לא מתאים'. כל אחד צריך לבדוק את עצמו מתוך איזה שיקול הוא הולך לכיוון הזה.

⁷⁹ הלכות תלמוד תורה פ"א הי"ב.

אחוז או יותר של תלמידי חכמים, שישבו וילמדו ויתפרנסו מחשבון הציבור?⁸⁰ שיטתו הידועה של הרמב"ם היא שגם תלמידי חכמים חייבים לעבוד, ואסור להם להתפרנס מן הציבור. דבריו בעניין זכו להדים רבים מאד, לחיוב ולשלילה, והם מהווים עד היום את הבסיס לדיון בסוגיה זו. המשנה⁸¹ אומרת:

"הלומד על מנת ללמד, מספיקין בידו ללמוד וללמד; והלומד על מנת לעשות, מספיקין בידו ללמוד וללמד לשמור ולעשות"⁸². רבי צדוק אומר: "אל תעשם עטרה להתגדל בהם, ולא קרדום לחפור בהם". וכך היה הלל אומר: "ודאשתמש בתגא, חלף". הא למדת, כל הנהגה מדברי תורה – נוטל חייו מן העולם"

על משנה זו כתב הרמב"ם בפירושו, באריכות בלתי רגילה:

"והביאו בני אדם לסבור שטות גמורה, שזה צריך ומחוייב לעזור לחכמים ולתלמידים ולאנשים העוסקים בתורה ותורתן אומנותן. וכל זה טעות, אין בתורה מה שיאמת אותו, ולא רגל שישען עליה בשום פנים. לפי שאנו אם נעין בתולדות החכמים, זכרם לברכה, לא נמצא אצלם לא הטלת חובות על בני אדם, ולא קיבוץ ממון לשיבות המרוממות הנכבדות, ולא לראשי גלויות ולא לדיינים ולא למרצבי תורה ולא לאחד מן הממונים ולא לשאר האנשים, אלא נמצא קהילותיהם כולן יש בהם עני בתכלית, ועשיר רב הממון בתכלית, וחלילה לה' שאומר שהם לא היו גומלי חסד ונותני צדקה, אלא זה העני אילו פשט ידו לקחת היו ממלאים ביתו זהב ומרגליות, אבל הוא לא היה עושה כן, אלא מסתפק במלאכה שיתפרנס ממנה, בין ברווח בין בדוחק, ובז למה שבידי בני אדם, הואיל והתורה מנעתו מזה... ולא היו ישראל בני דורם של אלו וזולתם לא אכזרים ולא שאינם גומלי חסדים, ולא מצאנו חכם מן החכמים שהיה מצבם דחוק שיגנה אנשי דורו שאינם מרחיבים לו, חלילה לה', אלא הם בעצמם היו חסידים, מאמינים באמת לעצמה, מאמינים בה' ובתורת משה, אשר בה הזכיה בעולם הבא, ולא יתירו לעצמם זה, ויסברו שהוא חלול השם אצל ההמון, לפי שהם

⁸⁰ כמובן יש הבדל בין תלמיד חכם הלומד לעצמו, לבין מי שמלמד אחרים. הש"ך אומר שאם מי שיעסוק בעבודה לא יהיה פנוי ללמד אחרים כראוי, לא רק שמותר לו לקחת מהציבור כסף, אלא הוא חייב לקחת (יורה דעה סימן רמ"ו ס"ק כ').

⁸¹ אבות פרק ד' משנה ה'.

⁸² הנצי"ב (ב'הרחב דבר' ויקרא י"ח ה') שואל: וכי מי שלומד על מנת ללמד, הוא לא לומד על מנת לעשות? אם הוא לא מתכוון לקיים את המצוות, רשע מיקרי! אלא מסביר הנצי"ב, שהמושג 'לעשות' כאן אינו מכוון לעשיית המצוות בפועל, שזה פשוט, אלא 'לעשות את התורה' – דהיינו לזכות לחדש חידושים בתורה.

יחשבו התורה למלאכה מן המלאכות אשר מתפרנסים בהן, ותתבזה אצלם, ויהיה עושה זה "דבר ה' בזה"⁸³

בחיבורו הגדול, ה'משנה תורה', כתב הרמב"ם אף ביתר חריפות: "כל המשים על לבו שיעסוק בתורה ולא יעשה מלאכה ויתפרנס מן הצדקה הרי זה חלל את השם ובזה את התורה וכבה מאור הדת וגרם רעה לעצמו ונטל חייו מן העולם הבא, לפי שאסור ליהנות מדברי תורה בעולם הזה"⁸⁴. מקורו של הרמב"ם הוא במשנה, האומרת שאסור לעשות את התורה קרדום לחפור בה⁸⁵. הוא יוצא נגד כל מי שמקבץ ממון כדי להחזיק ישיבות וכיוצא בזאת; לדעתו זה אף חילול ה'. לדעתו כל תלמיד חכם צריך להיות כמו הלל, שהיה חוטב עצים ושואב מים ובכל זאת למד תורה. הרמב"ם אומר שאפילו חכמים שאספו כספים לישיבות ולדיינים למרביצי תורה – עשו טעות. לדעתו אין לדבר כזה מקור בתורה. העולם מחולק לעניים ועשירים; הקדוש ברוך הוא קבע את גורלו של כל אחד, ולא ייתכן שעני יקנא בעשיר, ועשיר יקנא במישהו אחר. כל אחד והניסיון שלו. בסופו של דבר הקדוש ברוך הוא מאזן את המצב, וכל אחד יקבל מה שמגיע לו.

הרמב"ם מאריך להביא כמה וכמה תנאים ואמוראים שלא רצו להתפרנס מן הצדקה, כהלל הזקן⁸⁶ עליו דיברנו לעיל, וכרבי חנינא בן דוסא שעל צדקתו יש הרבה סיפורים בגמרא⁸⁷, וכל העולם ניזון בשבילו ודי היה לו בקב חרובים מערב שבת לערב שבת⁸⁸, ולא

⁸³ במדבר ט"ו ל"א.

⁸⁴ הלכות תלמוד תורה פרק ג' הלכה י'. דיברתי על כך פעם עם הרב ליאור, והוא אמר שחילול השם (אותו הזכיר הרמב"ם) שייך רק כשהדבר נעשה בדרך ביזיון – כשאנשים מקבצים נדבות, או שזורקים לתלמידי חכמים עצם: "פרנסני ככלב וכעורב" (ראה בבא בתרא ח' ע"ב). אבל היום, שיש תמיכה מסודרת בישיבות, והדבר נעשה בדרך כבוד, אין כאן חילול השם. אלא שנוצרה בעיה אחרת, שלימוד התורה נעשה כמעין עבודה קבועה, כלומר שמשתמשים בתורה כמקצוע, כקדום לחפור בה על מנת להתפרנס.

⁸⁵ אבות פרק ד' משנה ה'. בהקשר לזה שלא לעשות את התורה קרדום לחפור בה, אומר ה'ברכת שמואל' שאדם לא ילמד את בנו תורה רק כדי שיישאר ירא שמים, יתפלל ויקיים מצוות; לימוד תורה הוא לא אמצעי, אלא מטרה בפני עצמה [אמנם עיין קידושין מ' ע"א, וצע"ג], וכל אב חייב לדאוג שבניו יהיו גדולים בתורה, גאוניים בתורה, מרביצי תורה; כך אנחנו צריכים לחנך. אם הבן לא מסוגל למדרגה זו, הוא יהיה בעל אומנות, ולימוד התורה שלו ישאיר אותו ירא שמיים ומקיים מצוות – אך אם מלכתחילה הוא למד תורה רק כדי שיישאר דתי, גם דתי הוא עלול שלא להיות, והוא כבר לא ילמד הלאה את בניו. אדם צריך לדאוג שבנו לא יהיה רק 'טופח', אלא 'טופח על מנת להטפח' – שיהיה לו כל כך הרבה מים, שגם יהיה רטוב וגם יוכל להרטיב אחרים – שיוכל לחנך גם את הדור הבא.

⁸⁶ יומא לה ע"א.

⁸⁷ ראה תענית כ"ד ע"ב–כ"ה ע"א.

⁸⁸ ברכות י"ז ע"ב.

עלה על דעתו לבקש כסף מאחרים. חלילה להגיד שלא היו אז גומלי חסדים; כלום לא רצו לתת לו? אלא שהוא לא רצה לקחת. לדעת הרמב"ם, מכאן מוכח שאסור לתלמיד חכם לקחת צדקה כדי ללמוד. גם רב ששת ורב יוסף עסקו במלאכת כפיים; רב יוסף עבד בטחינה בריחיים ורב ששת סחב קורות, ואמר: "גדולה המלאכה שמחממת את בעליה"⁸⁹. הרמב"ם לומד זאת גם מקרנא, שהיה דיין ועבד לפרנסתו כשואב מים. כשרצו שידון, הוא הסכים – בתנאי שהבאים לדון ישאבו מים במקומו, כתמורה לכסף שהוא מפסיד בשעת הדין⁹⁰. כלומר, הוא הסכים לקבל אך ורק שכר בטלה, ולא שכר תמורת הישיבה בדין

אחר כך מקשה הרמב"ם על שיטתו זו, מהמסופר על רבי אלעזר ברבי שמעון, שהביא על עצמו ייסורים כה גדולים עד כדי כך שאשתו עזבה אותו; באותו זמן היתה ספינה שעמדה לטבוע, והאנשים שהיו עליה נדרו נדר שאם הקב"ה יציל אותם הם יתרמו את כל כספם לצדיק הדור – ובאמת הם ניצלו, ומאז ואילך פרנסו את רבי אלעזר ברבי שמעון⁹¹. לכאורה עולה מכאן שרבי אלעזר ברבי שמעון הסכים להתפרנס מאחרים! אבל הרמב"ם מסביר ששונה דינו של רבי אלעזר ברבי שמעון, שהיה בעל ייסורים וחולה. אנשים שאינם מסוגלים לעבוד, מחמת זקנה או חולי, אף הרמב"ם מודה שמותר להם לקחת כסף – אבל תלמידי חכמים בריאים צריכים לעבוד.

הרמב"ם מביא הוכחה נוספת מהמעשה הידוע ברבי טרפון, שאכל ענבי הפקר בכרם אחד שהיו בו גנבות במשך כל השנה⁹²; בעל הכרם חשב שתפס את הגנב, שם את רבי טרפון בשק ורצה לזרוק אותו לנהר. אמר רבי טרפון בקול: "אוי לו לטרפון, שזה הורגו". שמע זאת אותו אדם, עזב אותו וברח. "אמר רבי אבהו משום רבי חנניה בן גמליאל: כל ימיו של אותו צדיק היה מצטער על דבר זה, אמר: אוי לי שנשתמשתי בכרתה של תורה". על כך כתב הרמב"ם שזו ראייה שאין עליה תשובה, שהרי מפורש כאן שאסור להנות בכרתה של תורה אפילו במצב של סכנה! כך הוא מוכיח גם מהמקרה של רבי, שפתח את אוצרותיו בשני בצורת והכריז שיכולים ליהנות מהם רק "בעלי מקרא, בעלי משנה, בעלי גמרא, בעלי הלכה, בעלי הגדה – אבל עמי הארץ אל יכנסו"⁹³.

⁸⁹ גיטין ס"ז ע"ב [והשווה לביטוי "גדולה מלאכה שמכבדת את בעליה" שנאמר פעמיים בש"ס (נדרים מ"ט ע"ב) ומשמעה כיבוד המלאכה העיקרית של האמוראים, הלא היא לימוד תורה].

⁹⁰ כתובות ק"ה ע"א.

⁹¹ בבא מציעא פ"ד ע"א.

⁹² נדרים ס"ב ע"א.

⁹³ בבא בתרא ח' ע"ב. באמת קשה, איך אמר רבי שיפרנס רק את מי שקרא ושנה, דהיינו את מי שתורתו אומנותו – וכי לאחרים לא מגיע? אלא נלע"ד, שבאותה תקופה כולם עבדו ולמדו, כמו שהרמב"ם אומר,

גם על שמואל הנביא, שהיה שופט את העם, מסופר שבכל מקום שהיה – ביתו עמו⁹⁴; הוא היה לוקח עמו תרמיל עם צידה לדרך, ולן בחוץ, ולא היה נהנה מאף אחד – וכמובן שלא היה לוקח כסף בשביל עצם הדין. אבל לעומתו, אלישע היה לן אצל אנשים ואוכל אצלם, ואומרת הגמרא: "הרוצה להנות יהנה כאלישע, ושאינו רוצה להנות אל יהנה כשמואל הרמתי"⁹⁵ – ומשמע לכאורה שיש היתר גם להנות מאחרים! על כך מסביר הרמב"ם שאלישע לא לקח כסף לדון, אלא רק את הוצאות הדרך, מה שקרוי אש"ל (אוכל-שתיה-לינה). תשלום שכזה הוא מותר, שכי זה אינו שכר עבודה אלא רק החזר הוצאות.

עוד כותב הרמב"ם, שבתחילה הוא שתק ולא רצה לדבר נגד רוב גדולי דורו, אבל לבסוף חזר בו משתיקתו בגלל המשנה הזאת – שאסור לעשות את התורה קרדום לחפורה בה – והחליט לדבר.

המשיגים על הרמב"ם

אם כן, הרמב"ם בעצמו כתב ששאר גדולי דורו חלקו עליו בעניין זה. גם בדורות שלאחר מכן, רוב הראשונים לא הסכימו עם הרמב"ם; התשב"ץ, שהיה מגדולי חכמי ספרד לאחר הרמב"ם, סובר, בניגוד לדעת הרמב"ם, שהציבור חייב לפרנס את לומדי התורה⁹⁶. לדעתו אין להביא ראיה מהרמב"ם, שהצליח שלא להתפרנס מהציבור ועם זאת להיות גדול הדור, כי הרמב"ם היה כידוע רופא בחצר המלך⁹⁷, כלומר היתה לו פרנסה מכובדת מאד, שאיפשרה לו להקדיש לעבודתו זמן מועט ובשאר הזמן למד תורה⁹⁸. אך רוב בני האדם לא זוכים לכך, וכדי שהתורה לא תשתכח הציבור יש הכרח לממן את תופשי התורה. בהתאם לכך, התשב"ץ מביא הרבה דוגמאות כדי להמחיש שחובה על הציבור

אך באותה שנת בצורת לא הייתה עבודה; אז הכריז רבי שדווקא מי שקרא ושנה בשעה שיכל לקרוא ולשנות, דהיינו שהיתה לו עבודה להתפרנס אך ניצל את שאר הזמן לקרוא ולשנות – יבוא וייטול.
⁹⁴ ברכות י' ע"ב.

⁹⁵ שם.

⁹⁶ ראה באריכות: שו"ת תשב"ץ ח"א סימנים קמ"ב-קמ"ח.

⁹⁷ ראה איגרת הרמב"ם לרבי שמואל אבן תיבון, אגרות הרמב"ם (מהדורת הרב שילת, ירושלים התשמ"ז) עמ' תק"נ.

⁹⁸ [צ"ע, שכן באיגרת הנ"ל (שם) מתאר הרמב"ם את שגרת יומו, המתחיל השכם בבוקר בנסיעה לבית המלך, טיפול בו או באנשי החצר האחרים ומחצי היום טיפול בחולים גויים עד שעות הלילה האחרות "ולפעמים באמונת התורה עד סוף שתי שעות מהלילה. ואספר להם [=אדבר עימם] ואני שוכב פרקדן מרוב העיפות, ויכנס הלילה ואני בתכלית החולשה, לא אוכל לדבר" – כלומר שהמלאכה לא היתה דווקא קלה ולא דרשה רק שעות מועטות].

למנות עליהם פרנסים וראשי ישיבות, דיינים, שוחטים וכל האנשים העוסקים בקודש, והציבור הוא שצריך לפרנס אותם. בין השאר הוא מביא הוכחה ממה שסיפרו חז"ל על כהן שרצו לעשות אותו כהן גדול, ומצאו אותו מסתת אבנים, וכיון שיש צורך שכהן גדול יהיה עשיר, העשירו אותו ואז מינו אותו לכהן גדול⁹⁹.

בהמשך לכך, התשב"ץ כותב דברים חריפים מאד כלפי הרמב"ם:

"ספריו נפלו ביד כל אדם וילפי מקלקלתא ולא ילפי מתקנתא, ואם יש מלין להשיב האמת יראה לנו דרכו וזכות הראשונים תסייע, כי מהנראה שהוא הפריז על מדותיו והטעה כל הגאונים והרבנים ז"ל אשר היו לפניו ובזמנו, ומתוך שבא לכלל כעס בא לכלל טעות¹⁰⁰ עד שקראם 'משוגעים'. אויל הנביא משוגע איש הרוח¹⁰¹. ואם הוא ז"ל עזרו המזל להיות קרוב למלכות ונכבד בדורו מפני רפואתו וחכמתו ולא נצרך ליטול פרס מהקהלות, מה יעשו הרבנים והחכמים אשר לא באו לידי מדה זו? הימותו ברעב או יתבזו מכבודם או יפרקו עול התורה מעל צוארם?! אין זאת כונת התורה והמצוות והתלמוד"¹⁰²

בנוסף לתשב"ץ, מי שטרח לסתור את ראיותיו של הרמב"ם בצורה שיטתית ומסודרת, הוא רבי יוסף קארו, בפירושו 'כסף משנה' על הרמב"ם¹⁰³. הוא כותב בין השאר שאין ראייה מהלל הזקן שהיה חוטב עצים ולומד, מפני שכך היה דווקא בתחילת לימודו, לפי שהיה בזמנם אלפי תלמידים וכנראה לא היו מפרנסים אלא את המפורסמים שבהם, כך שאנשים שהיו יכולים ללמוד מבלי ליהנות מהציבור למעשה הוכרחו לעשות כן; אבל לאחר שנתעלה הלל, זכה לחכמה ולימד דעת את העם, היעלה על דעתנו שהוסיף להיות חוטב עצים?! הכסף משנה דוחה גם את ראיית הרמב"ם מרבי חנינא בן דוסא, שהסתפק בקב חרובים ולא התפרנס מאחרים, שכן אילו היה רבי חנינא בן דוסא רוצה, היה יכול לבקש מהקב"ה עושר ונכסים – אלא שהסתפק במועט והיה די לו בקב חרובים. וכן הלאה.

⁹⁹ ויקרא רבה כ"ו ט'. במדרש לומדים מסיפור זה שחובה שהכהן הגדול יגדל מאחיו הכהנים בעושרו.

¹⁰⁰ ספרי במדבר קנ"ז.

¹⁰¹ הושע ט' ז'.

¹⁰² שם סימן קמ"ז. צריך להדגיש שבעיקרון אין מחלוקת, כולם מודים שהרמב"ם צודק, אלא שהם גם אומרים שהרמב"ם דרש דברים שלא כולם מסוגלים לעמוד בזה, רק הרמב"ם יכול היה להיות כזה. הרמב"ם אף הסתפק בלחם צר, ופסק שדי לבריא באכילת בשר פעם בשבוע (הלכות דעות פרק ה' הלכה י'). לפיכך פוסק התשב"ץ שאם הדבר בלתי אפשרי עבור האדם, מותר לו לקחת שכר על לימוד תורה.

¹⁰³ הלכות תלמוד תורה פרק ג' הלכה י'.

לאחר שענה לכל ראיותיו של הרמב"ם, סיים הכסף משנה:

"הכלל העולה, שכל שאין לו ממה להתפרנס מותר ליטול שכרו ללמד בין מהתלמידים עצמן בין מן הצבור. וכן מותר לו ליטול שכר מהצבור לדון או מהבעלי דינין, אחר שמירת התנאים הנזכרים בהלכות סנהדרין. ואחרי הודיע ה' אותנו כל זאת, אפשר לומר שכוונת רבינו כאן היא שאין לאדם לפרוק עול מלאכה מעליו כדי להתפרנס מן הבריות כדי ללמוד, אבל שילמוד מלאכה המפרנסת אותו, ואם תספיקנו מוטב ואם לא תספיקנו יטול הספקתו מהצבור ואין בכך כלום. וזהו שכתב כל המשים על לבו וכו'. והביא כמה משניות מורות על שראוי ללמוד מלאכה ואפילו נאמר שאין כן דעת רבינו אלא כנראה מדבריו בפירוש המשנה, קי"ל כל מקום שהלכה רופפת בידך הלך אחר המנהג. וראינו כל חכמי ישראל קודם זמן רבינו ואחריו נוהגים ליטול שכרם מן הציבור, וגם כי נודה שהלכה כדברי רבינו בפירוש המשנה, אפשר שהסכימו כן כל חכמי הדורות משום 'עת לעשות לה' הפרו תורתך', שאילו לא היתה פרנסת הלומדים והמלמדים מצויה, לא היו יכולים לטרוח בתורה כראוי והיתה התורה משתכחת ח"ו ובהיותה מצויה יוכלו לעסוק ויגדיל תורה ויאדיר".

